

МГІІІУ ІМ. І.П.ШАМЯКІНА

*Шаўчэнка В. П., Шаўчэнка М.М. (Мазыр, Беларусь)*

**ПЕДАГАГІЧНАЯ ЗНАЧНАСЦЬ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў ДУХОЎНА-МАРАЛЬНЫМ ВЫХАВАННІ ШКОЛЬНІКАЎ**

Духоўна-маральнае выхаванне школьнікаў сродкамі мастацкай літаратуры абазначае іх фарміраванне і развіццё ў якасці суб'ектаў культуры, якія кіруюцца сваім унутраным духоўным вопытам і пэўнай сістэмай каштоўнасных арыентацый і якія немагчыма даследаваць звычайнымі навуковымі сродкамі ў выглядзе адпаведнага тэарэтычнага або катэгарыяльнага аналізу і вывучэння аб'ектыўных заканамернасцей. Іх можна толькі выявіць з дапамогай асаблівай ідэальнай (ілюзорнай) рэальнасці, якая складваецца ў выніку адначасовага адлюстравання рэальнасці ў святле і з пункту гледжання яе ідэалізацыі або прыхарошвання і пераймання, адлюстравання эстэтычнага вобраза і рэальных маральных матываў праз іх тыпізацыю, выражэнне духоўнасці

(менталітэту) розных сацыяльных супольнасцей, да якіх яны належаць (народа, нацыі, насельніцтва рэгіёнаў, паселішчаў, сям'і, вытворчых і вучэбных калектываў і інш.), разуменне асобы праз бачанне асаблівасцей сацыяльнага часу і сацыяльнай прасторы, эпохі і ўмоў жыцця, забеспячэнне асобай духоўнай пераемнасці на аснове вусных і пісьмовых тэкстаў, пачынаючы ад казак, іншых відаў народнай творчасці, пераймання гутаркі і ўчынкаў дарослых, адлюстравання іншых відаў ілюзорнай рэальнасці ў іх супастаўленні з рэальнасцю сапраўднай і паступовага ўскладнення гэтых адлюстраванняў у залежнасці ад узроставага духоўнага развіцця школьніка, асаблівасцей яго індывідуальнасці.

Кожнаму этапу развіцця чалавека адпавядае і свая мастацкая літаратура, якая забяспечвае ўнутраную яго падрыхтаванасць да перабудовы свайго жыцця праз духоўную перабудову самога сябе, змену сваіх рэальных і патэнцыяльных магчымасцей.

Аналіз асноўных прычын зніжэння ўзроўню духоўна-маральнага выхавання школьнікаў сведчыць пра тое, што ён выкліканы галоўным чынам гіпатрафіраваннем навукова-інфармацыйных і арганізацыйных асноў адукацыі і недаацэньваннем яе сацыякультурнай сутнасці. Арыентацыя на авалодванне асновамі навук, пазнанне аб'ектыўных заканамернасцей развіцця прыроды і грамадства паступова выцесніла на перыферыю вучэбна-выхаваўчага працэсу гуманітарныя дысцыпліны, у тым ліку і нацыянальную мастацкую літаратуру, якая па сваёй прыродзе скіравана на пазнанне самога чалавека, яго духоўнай сутнасці. Адначасова з гэтым узнікла і праблема гуманітарна-арыентаванай асобы, якая праявілася ў сцыянтэлізацыі светаадносін школьнікаў, адсутнасці ў іх адчування сваёй далучанасці не толькі да пэўнай жыццёвай сітуацыі, але і да глыбіннай нацыянальнай і светапогляднай традыцыі, распадзе ўнутранага адзінства індывіду, замене ўнутранага духоўнага свету асобы знешне сітуацыйнымі "блокамі" функцыянальна-ролевыя паводзін. Суб'ектыўны падыход як спецыфічная гуманітарная форма пабудовы сацыяльна-гуманітарных ведаў быў выцеснены на задні план непадзельным панаваннем аб'ектыўнага падыходу або спецыфічна навуковай формай пабудовы ведаў. Пазанавуковыя, нефармалізуемыя, эмацыянальна-насычаныя адносіны з іншай асобай або тэкстам сталі ў сучаснай сістэме адукацыі недаступнымі, як і "штучны", індывідуальны падыход да яе. Адначасова ўзнікла і праблема фарміравання індывідуальнасці, свабоднага выбару каштоўнасцей і заснаванага на гэтым выбары спосабу жыцця. Ён паступова пачаў замяняцца канфармісцкім мысленнем, заснаваным на зліцці індывіда з акружаючай яго рэальнасцю і тым сацыяльным асяроддзем, да якога ён належыць.

Адпаведна, да немагчымага абвастрылася і праблема разумення асабістых сэнсаў, якія вучні ўкладваюць у працэсы і вынікі сваёй дзейнасці і якія выпрацоўваюцца толькі ў ходзе дыялогу з іншымі людзьмі. У сувязі з гэтым адбылася страта асноўных крыніц самаразвіцця, самаруху чалавека, страта камунікатыўнага вопыту ў працэсе навучання, а разам з ім і страта самой самасвядомасці асобы школьнікаў, якая ўсё больш зводзіцца да засваення пэўнай сукупнасці паняццяў або абстракцый. Сувязь жа паміж гэтымі паняццямі ці абстракцыямі і рэаліямі, якія яны абазначаюць, усё больш разбураецца. Школьнік усё больш губляе здольнасць разбірацца ў сваім унутраным свеце, мысліць, мець самастойную думку пра людзей, рэчы, падзеі і факты, меркаваць пра іх з пункту погляду вышэйшых нормаў і крытэрыяў чалавечай духоўнай культуры, суадносіць агульныя ісціны з фактычнымі жыццёвымі рэаліямі, меркаваць пра адзінкавае з вышыні засвоенай агульнай культуры.

Асэнсоўваючы заканамернасці сацыяльнага развіцця і мадэліруючы на іх аснове вучэбна-выхаваўчы працэс, уяўляецца магчымым мэтанакіравана ўздзейнічаць на асобу, структуру яе патрэб, здольнасцей і іншых асобасных якасцей, формы і метады яе

паводзін з мэтай прывесці іх у адпаведнасць з пэўнымі педагогічнымі ўзорамі ці ідэаламі.

Такі падыход, перш за ўсё, нараджае праблему суб'екта ў педагогічнай дзейнасці, паколькі актыўнасць самасвядомасці самой асобы школьніка, яго рэфлексіўная дзейнасць, індывідуальны жыццёвы вопыт, матывацыя, структура патрэб і здольнасцей часцей за ўсё не прымаюцца пад увагу, хоць у духоўна-маральным выхаванні яны адыгрываюць рашаючую ролю. Пры рэалізацыі падобных педагогічных прынцыпаў непазбежна аб'ектызуецца і сама паўсядзённая сацыякультурная рэальнасць. Яна паўстае як выражэнне знешніх нормаў і патрабаванняў з боку грамадства, хоць у сапраўднасці паўсядзённая рэальнасць жыццядзейнасці дзіцяці не ў меншай ступені характарызуецца разнастайнымі пачуццямі і настроймі, духоўным вопытам народа і іншых сацыяльных супольнасцей, іх менталітэтам і служыць важнейшай спрыяльнай умовай для індывідуальнага развіцця.

Уводзячы ў якасці асноўнага крытэрыя выхавання педагогічны ідэал як выражэнне неабходнасці або тэлеалагічнай ацэнкі вучняў, традыцыйная асветніцкая парадыгма адукацыі, якая прэтэндуе на натуральна-навуковую, губляе сваю навуковую сутнасць, таму што натуральных тэалагічных якасцей не існуе. Яны выражаюць толькі значнасць з'яў для чалавека, якая раскрываецца праз каштоўнасцю свядомасць. Усё гэта абумоўлена асэнсаваннем узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці прынцыпаў ідэалізацыі і пераймання, духоўна-сімвалічнай культуры, якая канструіруецца ў выглядзе літаратурных і іншых мастацкіх вобразаў, абстрактных паняццяў і суджэнняў, а таксама духоўнасцю паўсядзёнай культуры, якая праяўляецца ў выглядзе традыцый і звычаяў, стэрэатыпаў мыслення, уласнага жыццёвага вопыту, пэўных сацыяльных пачуццяў, настройў, каштоўнасных арыентацый і перакананняў. Супярэчнасць паміж імі паўстае як супярэчнасць паміж літаратурным і навуковым тэкстам і рэальным быццём, рэальнай жыццядзейнасцю. І ў вырашэнні гэтай супярэчнасці заключаецца асноўная педагогічная сутнасць духоўна-маральнага выхавання сродкамі мастацкай літаратуры.

Не менш актуальным з'яўляецца і пошук адзінай інтэграцыйнай асновы розных відаў вопыту, навукі і практыкі ў выглядзе сістэмы каштоўнасцей і каштоўнасных арыентацый школьнікаў, якія да таго ж уяўляюць сабой асноўную ўмову засваення асобай духоўнай культуры грамадства, забеспячэння свабоды яе маральнага выбару, формаў і відаў сваіх паводзін. І асабліва актуальна гэта для мастацкай літаратуры, якая сваёй першапачатковай духоўнай сутнасцю займае асаблівае месца сярод гуманітарных дысцыплін, што выкладаюцца ў сярэдняй школе.

Светаўспрыманне народа, адпаведная нацыянальная ідэалогія ляжаць у аснове творчага метаду мастака. У цэнтры яго творчасці знаходзяцца нібыта тры асноўныя складнікі – светаўспрыманне ў тую ці іншую гістарычную эпоху, нацыянальныя формы ідэалогіі, якія ўключаюць пэўную сістэму духоўных каштоўнасцей і тым самым у той ці іншай ступені ўздзейнічаюць на гэта светаўспрыманне, і вобразныя формы адлюстравання гэтага светаўспрымання ў літаратуры. Усе тры кампаненты цесна звязаны паміж сабой і ўтвараюць своеасаблівае духоўнае адзінства, адпаведны псіхалагас.

У працэсе авалодвання нацыянальнай мастацкай літаратурай у чалавека фарміруюцца ўсе асноўныя перадумовы ў выглядзе адпаведнага духоўнага стрыжня для авалодвання мастацкай літаратурай. У якасці такога стрыжня тут выступае вобразна-эмацыянальнае адлюстраванне жыцця з дапамогай мастацкага слова. “Гэта, – слухна лічыць М.А. Лазарук, – самы універсальны сродак. З дапамогай слова можна выявіць думкі і перажыванні герояў, паказаць іх паводзіны і ўчынкі, знешні выгляд і інш. І хоць гэта асаблівае не ставіць літаратуру над іншымі відамі мастацтва, яна надае ёй надзвычай шырокія магчымасці ўздзеяння на чалавека” [1, с. 4].

Асабліва вялікія яе магчымасці ў духоўна-маральным выхаванні, якое рэалізуецца праз мастацкі вобраз або спецыфічную форму, спосаб аналізу жыцця ў мастацтве. Канкрэтныя карціны, малюнкi і замалёўкі даюць нам выразнае ўяўленне пра пэўную з’яву, чалавека, пра тое, што яго акружае, з чым ён сутыкаецца, як успрымае навакольнае жыццё. І ў гэтай сваёй якасці мастацкая літаратура ўшчыльную сутыкаецца з педагагічнай аксіялогіяй як пэўным накірункам педагагічных ведаў, “... дзе выхаванне, навучанне і адукацыя разглядаюцца як каштоўнасці чалавечага жыцця. Свет чалавечых каштоўнасцей цесна звязаны паміж сабой і з асаблівасцямі спосабу жыцця людзей. Свет каштоўнасцей – гэта найперш свет культуры ў шырокім сэнсе слова, гэта сфера духоўнай жыццядзейнасці чалавека, яго прыхільнасцей – тых ацэнак, у якіх выражаецца ступень духоўнага багацця асобы” [2, с. 3].

Духоўна-маральнае выхаванне школьнікаў сродкамі мастацкай літаратуры па сваёй педагагічнай сутнасці прынцыпова адрозніваецца ад ідэйна-маральнага выхавання на аснове адпаведнай тэорыі маралі. Яно абапіраецца не на рацыянальную, канструяваную этыку з яе першачатковай дыдактычнай дадзенасцю, а на этыку жыцця самога народа, яго духоўную сутнасць і маральныя магчымасці, якія сфарміраваліся на працягу стагоддзяў народнага жыцця.

З дапамогай мастацкай літаратуры дзіця засвойвае разнастайныя культурныя ўзоры і нормы паводзін, і толькі потым у яго з’яўляецца патрэба ў гэтых відах паводзін. Яно набывае нейкую аўтаномію, само становіцца носбітам і выразнікам адпаведнай духоўнай культуры, яе нормаў і прынцыпаў дзякуючы фарміраванню тых ці іншых асобасных якасцей. Сама ж самадзейнасць асобы ў многім вызначаецца ўзроўнем яе духоўнага развіцця, своеасаблівым індыкатарам гэтага развіцця выступаюць духоўна-маральныя каштоўнасці вучняў.

Такім чынам, духоўна-маральнае выхаванне мае на мэце аказанне настаўнікам рэальнай дапамогі школьнікам у рэалізацыі сваёй асобы, сваёй патрэбнасці, карыснасці, што, у сваю чаргу, прад’яўляе асобы патрабаванні да настаўніка літаратуры. Важнейшым з гэтых патрабаванняў з’яўляецца арыентацыя не на тэорыю літаратуры, тэорыю выхавання, а на рэальную практыку, духоўную культуру народа, менталітэт разнастайных сацыяльных супольнасцей, на самастанаўленне вучняў з дапамогай адпаведных літаратурных вобразаў.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Лазарук, М.А. Беларуская літаратура для IX кл. / М.А. Лазарук. – Мінск: Народная асвета, 1994.
2. Водинский, Д.И. Сущность ценностных ориентаций будущих учителей // Фарміраванне асобы студэнта і школьніка на аснове духоўных каштоўнасцей грамадства: матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі / Д.И. Водинский. – Мінск: МДПУ імя Танка, 1996.